

İslam Medeniyetinde

Mabet Hukuku ve Ayasofya

Prof. Dr. Mehmet Görmez

İslâm Düşünce Enstitüsü Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Görmez
İslâm Düşünce Enstitüsü Başkanı

İslam Medeniyetinde Mabet Hukuku ve Ayasofya
23 Temmuz 2020 | İDE | Ankara

1

İslam Medeniyetinde Mabet Hukuku ve Ayasofya

*Bismillâh.
Elhamdü li'llâh.
Ve's-Selâmu alâ Resûlillâh.*

*Çok Kıymetli Kardeşlerim,
Öncelikle hepinizi selamlıyorum.*

Ayasofya hem insanlık tarihi hem din ve medeniyetler tarihi hem de İslam ve Türk tarihi açısından ihtişamlı bir geçmişe sahiptir. Bu sebeple 86 yıllık bir fasıladan sonra yeniden asli mahiyetine kavuşması, müminlerin secdeleriyle buluşması, beklendiği gibi doğusuyla batısıyla bütün dünyada büyük bir yankı uyandırdı.

Uluslararası kuruluşlar, siyasi kurumlar, dinî müesseseler ayrı ayrı tepkiler gösterdiler. Siyasi açıklamalar bahs-i diğer olduğu için üzerinde durmak istemiyorum.

Bilhassa dinî müesseseler hem Ortodoks dünyası hem Katolik dünyası kendi zaviyelerinden konuyu ele aldılar: Ortodoks dünyasının öncülerinden bazıları bunu Orta Çağ'a dönüş olarak nitelendirirken bazıları ise Doğu ile Batı arasında yeni bir kavganın başlangıcı olarak tarif etti. Bazıları da bunun din özgürlüğüne aykırı olduğunu ifade etti. Katoliklerin ruhani lideri Papa Francis ise 12 Temmuz'daki Pazar Ayininde "Deniz aklımı uzaklara götürüyor, İstanbul'a. Ayasofya'yı düşünüyorum ve büyük acı duyuyorum." dedi. Bunların yanı sıra az da olsa sağduyulu açıklamalar olmadı değil.

Bu tepkiler karşısında sormadan edemiyoruz.

Orta Çağ'ın kapanıp yeni bir çağın açılışına vesile olan Ayasofya'nın beş yüz yıllık bir İslam mabedi olarak asli mahiyetine kavuşması neden Orta Çağ'a dönüş olarak algılanıyor?

İçinde Allah'a ibadet edilmesi neden Doğu ile Batı arasında yeni bir kavganın sebebi kabul edilmek isteniyor?

Müzeden tekrar ibadethaneye dönüştürülmesi neden din özgürlüğüne zarar versin ki?

Muhteşem Ayasofya'nın ayaklarla çiğnenen bir turizm nesnesi olmaktan çıkarılıp müminlerin pak alınlarını zemininde secdeye koydukları bir ibadethaneye yeniden dönüşmesi Papa Francis'e neden acı veriyor ki?

Kaldı ki bugün gerçekleşen, beş asırdır cami olan bir mabedin müzeye çevrilmesi kararından sarf-ı nazar etmekten başka bir şey değildir. Bu açıdan bakıldığında Batı'dan gelen açıklamaların, itirazların aslında izahı yoktur. Fakat açıklama sahiplerinin durdukları zaviye dikkate alındığında meseleyi bir dereceye kadar anlamak mümkündür.

Ancak anlamakta zorluk çektiğimiz, her ne surette olursa olsun aklımızın almadığı bir husus var; o da şu: Batı'dan daha vahim tepkilerin İslam dünyasından sudûr etmesi. İşte bunu anlamak mümkün değil. Daha garibi ise söz konusu açıklamaların siyaset kurumlarından değil, din adamlarından, ilim müesseselerinden yapılmış olmasıdır. Hatta asıl içler acısı olan ise siyasilerin kendi siyasi ve tarihî endişelerini ve önyargılı görüşlerini birtakım ilim adamlarına söyletmiş olmalarıdır. Bilhassa tarih boyunca ilmin minberi olan Ezher Ulemasının açıklamaları, beyanları, İslam dünyasında bilgi, güç ve iktidar arasındaki yaman ilişkiye ilmin izzeti ve haysiyeti noktasında vardığımız yeri göstermesi bakımından çok vahimdir. Hele bazı Ezher hocalarının Ayasofya'yı gasp edilmiş bir mabet olarak telakki edip "Gasp edilen mabette namaz kılmak caiz değildir." gibi asgari tarihî, dinî, kültürel bilgiden yoksun cahilane cümleler sarf etmesi vahametinin boyutunu gözler önüne sermiştir.

İşte tüm bu sebeplerden dolayı bu tartışmalarla ilgili Doğu'dan Batı'dan gelen bazı sorulara cevap için bugünkü dersimizde İslam medeniyetinde *mabet hukuku*¹ ve bu hukukun ilke, prensip ve kuralları üzerinde durmaya çalışacağım.

Değerli Kardeşlerim,

Mabet hukuku, İslam'a mahsus, dinimizin yüz akı hakikatlerinden biridir. Bu hukukun en temel prensibi, medeniyetimizde mabet masuniyeti olarak ifadesini bulan mabet dokunulmazlığıdır.

Zaman zaman yöneticilerden kaynaklanan farklı tasarruflar olsa da İslam medeniyeti diğer pek çok medeniyetin aksine zorunlu hâller dışında başka dinlerin mabetlerine asla dokunmamıştır. Müslümanlar ister barış isterse savaş durumu olsun varılan antlaşmalar gereği, bir hukuk çerçevesinde mabet dokunulmazlığını güvence altına almış, onlara süreklilik kazandırmış ve her inanç mensubunun kendi ibadetini özgürce yerine getirmesini sağlamıştır.

Şüphesiz bazen halkların İslamlaşmasıyla birlikte, kimi zaman toplu yer değiştirmelere bağlı olarak bazen de istisnai yanlış uygulamalar neticesinde yıkılan, harabeye dönen yahut zorunlu olarak camiye, mescide çevrilen mabetler de olmuştur. Ancak aradan on dört asır geçtiği hâlde

¹ Mabet Hukuku ile ilgili geniş bilgi için bakınız: Yılmaz Can, Metin Yılmaz, "Müslümanların Fethedilen Topraklarda Mevcut Gayri İslam Mabetlerine Yaklaşımı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII (2008), sayı: 2, s. 27-52.

bugün İslam şehirlerinde varlıklarını devam ettiren binlerce kilise, manastır, sinagog, havra vb. mabetler İslam medeniyetinin mabet dokunulmazlığıyla temayüz etmiş hukukunun canlı şahitleri olarak karşımızda duruyor. Sekiz asırlık Endülüs medeniyetinin kayıplarını düşündüğümüzde bu hakikat daha çarpıcı bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu açıdan İslam fetihlerini Haçlı İşgalleri ve Moğol İstilaları ile mukayese etmek büyük bir insafsızlık olur.

Kur'an-ı Kerim, herhangi bir mabedin yıkılmasının murad-ı ilahîye aykırı olduğunu açıkça bildirmiştir. Bir ayette diğer dinlerin mabetlerinin isimlerini de zikrederek bu hakikati şöyle ifade eder: *وَأُولَآ دَفَعُ اللّٰهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَّهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللّٰهِ كَثِيرًا* / Eğer Allah, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemeseydi, manastırlar, havralar, kiliseler, mabetler ve içinde Allah'ın adının çokça anıldığı mescitler yıkılır giderdi.²

Resul-i Ekrem de Kur'an'ın ışığında mabet hukukunu bizzat uygulamış, sahabesine tatbik ettirmiştir. Allah Resulü'nün, Necran Hıristiyanlarıyla yaptığı antlaşma, mabet hukukunun ilk tatbikatındandır. Resulullah, yaptığı antlaşmada Necranlılara kiliselerinin, manastırlarının ve ruhbanlık merkezlerinin korunması teminatını vermiş, ibadet usûl ve esaslarında tam bir özgürlük tanımıştır.³ Hayber'i savaş marifetiyle fethetmesine rağmen Yahudilerin ibadet yerlerine dokunmamıştır. Savaşa çıkan ordusuna başka din mensuplarının mabetlerini yakmayacak, tahrip etmeyeceksiniz, mabetlerde ibadete çekilen rahiplere dokunmayacaksınız emrini vermiştir.

Değerli Kardeşlerim,

Mabet hukukunun Resulullah'tan sonra en güzel tatbikatını, büyük fetihlerin yaşandığı Hz. Ömer döneminde görmekteyiz.

Hz. Ömer, Kudüs'ü barış yoluyla fethettiği için Kıyame Kilisesini, bırakın camiye dönüştürmeyi "Burada namaz kılırsam benden sonra Müslümanlar burayı camiye çevirirler." diyerek içerisinde namaz dahi kılmamıştır. Aynı Ömer, savaşla fethedilen Şam, Irak, İran gibi diğer bölgelerde ise şehrin en büyük sembolik mabedini camiye çevirmekten çekinmemiştir. Mabet dokunulmazlığını en hassas biçimde uygulamış; Şam'ın doğu cephesi savaşla, batı cephesi ise barış yoluyla fethedildiği için Hz. Yahya adına inşa edilen Aziz Yuhanna Kilisesinin doğu yarısını cami, batı yarısını ise kilise olarak müşterek kullanıma açmıştır.

Muaviye halife olunca Yuhanna Kilisesini camiye çevirmek istemiş, Hıristiyanların itirazı üzerine vazgeçmiştir. Abdülmelik b. Mervan bunun için Hıristiyanlara çok para teklif etmiş, ancak 14 kiliseleri olmasına rağmen yine de bu teklifi kabul edilmemiştir. Daha sonra Halife Velid, kiliseyi zorla yıktırıp camiye katmıştır. Ömer b. Abdülaziz halife olunca Hıristiyanların talebi üzerine İslam medeniyetinin mabet hukukunu işletmiş ve camiye katılan kiliselerini tekrar Hıristiyanlara iade etmiştir.

² 22/Hac, 40.

³ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, I. 619, Ankara 2003; Muhammed Hamidullah, Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye* (Hz. Peygamber Döneminin Siyasi İdari Belgeleri) s. 194-199.

Kıymetli Kardeşlerim,

İslam düşüncesinde farklı ekoller, çeşitli yorumlar bulunsa da İslam fıkıh mektepleri, Kur'an ve sünnetin belirlediği hukuk çerçevesinde mabetlerin dokunulmazlığında ittifak etmiş; onların korunması ve yeniden imarı konusunda fikir birliği içinde olmuşlardır.

Abbasi Halifesi Harun Reşit, kadısı Ebu Yusuf'a zimmilere ait kilise ve havraların durumunu sorduğunda Ebu Yusuf, Hulefa-i Raşidin Döneminden verdiği örneklerle mabet dokunulmazlığının esas olduğuna dair görüş bildirmiştir.⁴

Değerli Kardeşlerim,

Mabet hukukumuzda barış yoluyla fethedilen yerlerdeki ibadethaneler dokunulmazdır. Bunun hiçbir istisnası yoktur. Bu nedenle Müslümanlar barış yoluyla fethettikleri yerlerdeki mabetlerin hiçbirisine dokunmamıştır. Savaş marifetiyle fethedilen yerlerdeki ibadet mekânları da dokunulmaz olmakla birlikte bunlarla ilgili uygulamalarda bazı farklılıklar söz konusu olmuştur. Buna göre savaşla fethedilen şehrin sembolü niteliğindeki en büyük mabedin gerek dinî ve idari ihtiyaçlar gözetilerek gerekse de egemenlik sembolü olarak camiye dönüştürülmesi, bir kural olarak benimsenmiştir. Şam Ümeyye Cami, Kurtuba Ulu Cami ve Ayasofya Cami bunun en önemli örnekleridir. Müslümanlar savaş marifetiyle fethettikleri yerlerde bu kurala uymaya azami dikkat göstermiştir. Mesela az önce de ifade edildiği gibi Şam'ı savaşarak fethettiklerinde var olan 14 kiliseden sadece sembolik olarak Yuhanna Kilisesini camiye çevirmişler, diğerlerine dokunmamışlardır.

Burada altı çizilmesi gereken önemli olan husus şudur: Camiye dönüştürme işlemi, zannedildiği gibi 'kılıç' ile değil, 'hukuk' ve karşılıklı antlaşma ile yapılmıştır. Medyada konuşulup tartışıldığı gibi İslam fıkıhında 'kılıç hakkı' diye bir şey yoktur. Müslümanlar fethettikleri yerlerde mabetlerin camiye dönüştürülme işlemi mutlak surette yapılan antlaşmalara kaydederek, bu işlemi zorbalıkla değil, hukuk yoluyla gerçekleştirmişlerdir.

Değerli Kardeşlerim,

Müslümanlar, idaresi altındaki mabetlere sadece dokunulmazlık tanımamıştır. Aynı zamanda bu mekânların muhafazasına büyük bir önem vermiştir. Mimarisine zorunlu olmadıkça müdahale etmemiş, tezeyinatını korumaya büyük bir özen göstermiş, onarımı için devlet hazinesinden yardımlar yapmıştır. Mesela camiye dönüştürülen mabetlerin kibleye tahvili gibi mühim mevzuda bile zaruret miktarınca mimari müdahalede bulunulmuştur. Sa'd b. Ebi Vakkas, Hicret'in ilk yıllarında Medain'i fethettiğinde Kisra'nın Sarayını camiye çevirmiş, fakat içindeki alçıdan yapılma figürlere dokunmamıştır. Hatta bunlar iki asır sonra bile sapaşğlam durabilmiştir. İran'da İstahr'da bir ateş tapınağı camiye çevrilmiş, fakat sütunlardaki figürlere müdahale edilmemiştir. Tıpkı Ayasofya'nın kible cihetindeki bir iki figür

⁴ Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, s. 139, Kahire H. 1396.

hariç hiçbirine bugüne kadar dokunulmadığı gibi. Müslümanların kurduğu Fustat, Basra, Bağdat gibi şehirlerde gayrimüslim tebaa için ibadethaneler yapılmıştır.

Urfa Kilisesi Hıristiyanların talebi üzerine Emevi yönetimi tarafından onarılmıştır. Abbasi halifeleri Harun Reşit ve Emin zamanında birçok kilisenin inşası desteklenmiş ve birçoğu da tamir edilmiştir.

Aziz Kardeşlerim,

Ayasofya'ya gelince...

Kadim tarihine rağmen ilk günkü gibi ayakta duran Ayasofya, Hz. Peygamber'den İstanbul'un fethine kadar İslam medeniyetinin, İslam fikhının mabet hukukuna dair inşa ettiği ilke ve prensiplerinin en iyi tatbik edildiği benzersiz örneğidir. Bir medeniyetin başka bir medeniyetten miras aldığı bir mabedin nasıl korunacağına en güzel misalidir.

Eldeki tarihî bilgiler, bu kadim mabedin, ilk banileri tarafından, içinde kâinatı yoktan var eden ve tek olan Allah'a ibadet gayesiyle bir tevhit mabedi olarak inşa edildiğini ittifakla kaydetmektedir. Esasen bu ulvi gaye, Feth-i Mübîni, Peygamber müjdesine nail olma şerefiyle gerçekleştirme bahtiyarlığına erişen Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te İstanbul'u fethiyle birlikte hiçbir aksamaya meydan vermeksizin geçtiğimiz yüz yılın başlarına kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un Fethinden hemen sonra yayınladığı Emanname/Ahitname ile İstanbul'da yaşayan bütün gayrimüslimleri inançlarında, ibadetlerinde ve yaşantılarında hür bırakmış; "kendimizi korur gibi sizleri de koruyacağız" diyerek ibadethaneleri başta olmak üzere her türlü can ve mal emniyetlerini koruma altına almıştır. Ancak bir istisna olarak yukarıda zikredilen ulvi gayeye istinaden Ayasofya'yı camiye çevirerek onun kıyamete kadar bir İslam mabedi sıfatıyla varlığını sürdürmesi kayd u şartıyla vakfedip İslam ümmetine emanet etmiştir. Vakıf hukuku evrenseldir; eskisi yenisi, Osmanlı'sı Cumhuriyet'i yoktur.

Fetih öncesi zamanlarda yer yer bizzat kendi inananları tarafından ağır tahrip ve yıkımlara maruz bırakılmasının aksine bu eşsiz mabet daima milletimiz tarafından yüksek bir itina ile korumaya alınmış; isminin bile değiştirilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Mimar Sinan tarafından tevhidin simgesi olarak ilave edilen minareleri ve yüz yıllar boyunca müminlerin Rahmân ve Rahim olan Allah'a yaptıkları secdelerle ilk banilerinin ulvi gayelerini berhayat kılan mabet özelliğinin devamlılığı sağlanmıştır.

Eşsiz mimarisine yüksek ihtimam gösterilmiş; kible cihetindeki bir iki figür hariç içindeki fresklere, kabartmalara, mozaiklere, portrelere modern zamanlara kadar hiçbir müdahalede bulunulmamıştır. Kadızadeliler Hareketine kadar tartışma konusu dahi olmamıştır. Evliya Çelebi, asırlar sonra *Seyahatnâme*'sinde Ayasofya'daki her figürü ve resmi bizzat müşahade ederek detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. Tamiratında sanat ve tarihî özelliklerine uygun nitelikte malzemeler kullanılmış, bu tamiratları devrin en önemli mimarları yönetmiştir.

Ayasofya, içinde ibadet edilen bir mabet olmanın ötesinde, fıkihtan kelama, matematikten astronomiye kadar pek çok alanda etrafında ilim müesseseleri inşa edilmiştir. Öyle ki devrinin en önemli kütüphanesiyle isminin (Hagia Sophia) hakkını verircesine ilahî bilgeliğin tahsil edildiği bir ilim ve hikmet külliyesi olarak 1934'e kadar beş asır boyunca varlığını devam ettirmiştir. Çevresindeki imarethane, aşhane, han, hamam, sebil gibi kendi çağının gerektirdiği önemli müstemilatıyla da asırlarca insanlığa hizmet vermiştir.

Cumhuriyet döneminde ise Ayasofya, 1934'te, önce tamirat gerekçesiyle ibadete kapatılmış, daha sonra ise alınan bir kararla müzeye dönüştürülmüştür. O günden bugüne hem mabet masuniyetine hem tarihsel müktesebata hem de vakıf geleneğimize aykırı bir şekilde işleyen bu durum İslam ümmeti nezdinde büyük bir burukluğa yol açmış, yaşanılan hayal kırıklığı ümmette giderek genişleyen bir huzursuzluğun kaynağı olmuştur. Ayasofya'nın ibadete açılıp açılmaması hususunun, çeşitli mahfillerde zaman zaman Ülkemiz adına bir bağımsızlık ve özgürlük, hatta bir vesayet konusu olarak takdim edilmesi ise daima bir ukdeye dönüşmüş ve başta milletimiz olmak üzere ümmetin her ferdi derinden yaralamıştır.

Nihayet; Ayasofya, açılma kararı alındığı andan itibaren batı muhitlerinde yazılıp çizildiği gibi, kiliseden camiye değil, beş asırlık bir cami iken çevrildiği müzeden asli hüviyeti olan camiye yeniden dönüştürülmüştür. Özellikle bu hususa dikkat etmek gerekir. Zira Ayasofya, oluşturulmak istenen algının aksine, içinde ibadet edilen bir kiliseden camiye dönüştürülmemiştir. Binaenaleyh Ayasofya'nın bir İslam mabedi sıfatıyla yeniden ibadete açılmasını küresel ölçekte sınır tanımaz bir gerilim edebiyatının parçası olarak ele almak ve bu masum ve haklı talepleri muhtemel bir dinler ve medeniyetler arası çatışmanın işareti olarak kodlamak son derece yanlıştır. Bu husus tarih boyunca tüm dinlere her zaman özgürleştirici alanlar açmakta zorlanmamış bir medeniyetin müntesipleri tarafından ibretle karşılanmaktadır.

Seksen altı yıl milletten mahrum edilmiş bir mabedin kesintiye uğramış tatsız bir süreçten sonra bugün kapılarını tekrar müminlere açması karşısında bütün ümmetin duyduğu sevinç ve coşku, başlı başına heyecan vericidir. Farklı siyasi eğilim, meşrep ve ekollerin Ayasofya söz konusu olduğunda ortaya koydukları bütünlük bu tarihsel gecikmenin giderilmesi konusunda atılan adımların ne kadar isabetli olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

Tarih boyunca diğer mabetlerimizde olduğu gibi Ayasofya'nın da sadece engin gönüllü müminler için değil, Ayasofya'dan Allah'a bir yol bulmayı murat eden herkesin ziyareti için kapılarını sonuna kadar açık tutacağı muhakkaktır. Ayasofya'ya yüksek bir maneviyata geçit bulmak için ziyaret edenlere ev sahipliği yapanlar, uzun ve kadim bir medeniyetin evlatları olarak buna her daim hazır olduklarını her fırsatta ispat etmişlerdir.

Bütün bu sebeplerle nihayet Ayasofya'nın yeniden ibadete açılmış olması her türlü takdirin üzerindedir. Bu vesileyle ifade etmek gerekir ki hem milletimizin hem tüm İslam dünyasının birikmiş duygularına tercümanlık eden bu adım her şeyden önce derin bir saygıyı hak etmektedir.

Sözlerimi bitirirken şunu ifade etmek isterim ki;

Ayasofya'nın müminler üzerindeki hukuku yeni başlıyor. Ayasofya'nın asıl büyük hukuku, açılışla başlayan hukuktur. Bugün Ayasofya özelinde mabet hukuku sadece resmî bir açılış

yapmakla yerine gelmiş olmaz. Bununla yetinmek, camilerimize bir yenisini eklemekten öte bir şey değildir. Bu hukukun gereği, sabah akşam, gece gündüz ihlas ve samimiyet içinde genciyle yaşlısıyla, kadınıyla erkeğiyle içinde Yüce Divana durmak ve bizi her türlü kötülükten uzaklaştıracak namazlar kılmaktır. Ayasofya'yı sadece bir ibadet mekânı olmanın ötesinde bir bilgi mekânına, bir birlik mekânına, parçalanmış gönülleri inşa mekânına dönüştürebildiğimiz zaman bu hukukun asıl gereğini yerine getirmiş oluruz. Bu hukuku ancak mihrabından ihlas ve samimiyet, minberinden ilim ve hikmet, kürsüsünden ahlak ve adalet yaymakla, minarelerinden hakka, hakikate ve merhamete çağrıda bulunmakla yerine getirebiliriz. İşte o zaman Ayasofya bizlere kavuştuğuna daha çok sevinecektir. Aslolan sadece açmak değil, ebediyete kadar ihya ve imar etmektir. Biz onu ihya ve imar ettikçe onun da bize diriliş ruhu kazandıracığı muhakkaktır.

Bütün İslam âlemine hayırlı olsun.

Mabetlerimiz gibi gönüllerimiz de mamur olsun.

Rabbim, Ayasofya gibi bizleri de asli hüviyetimize kavuştursun.

Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Allah'a emanet olunuz.

İslam Medeniyetinde Mabet Masuniyeti ve Ayasofya | Serlevhalar

1.
2.
3.
4.

